

bodies' formation in Volyn during the period between wars. Their organization structure, the national and professional composition, the regional peculiarities are presented in the research. The author analyses the elections to the self-governing bodies and the peculiarities of the electoral system. The results of their activities in the region are highlighted, the errors and mistakes of their job are defined.

Key words: Volyn province, local self-governing, town self-governing, gmina, povit, sejm, magistrate

В. Г. Москаленко

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПАСИВНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА В УРСР (1930-ті рр.)

У статті, на основі документів аналізуються та узагальнюються визначальні тенденції становлення пасивного виборчого права населення УРСР у контексті реалізації радянського законодавства.

Ключові слова: інститут виборів, пасивне виборче право, виборча система, законодавство, вибори

На сучасному етапі в Україні особливої актуальності набуває науково-практичне осмислення проблем організації та проведення виборчих кампаній, політичної боротьби, методів реалізації стратегічних цілей учасників виборчого процесу. Перебіг виборчих кампаній, спосіб визначення переможців і розподілу між ними депутатських мандатів регулюється сукупністю визначених законодавчих правил, що складають виборчу систему, а правові норми, що регламентують правові засади виборчого процесу, в сукупності становлять виборче право.

Серед основних виборчих прав центральне місце посідає загальне (активне і пасивне) виборче право, тобто, право обирати і бути обраним до органів влади. Фундаментальним виборчим правом є пасивне виборче право – право бути кандидатом у депутати на виборах. Одним із основних завдань сучасного українського законодавства є визначення змісту й обсягу прав кандидатів у депутати, основ та принципів пасивного виборчого права. За умов жорсткої конкуренції владних структур і кандидатів у депутати під час виборчих кампаній на загальнодержавному рівні, зростає потреба в глибоких наукових дослідженнях з історії становлення та реалізації пасивного виборчого права, зокрема УРСР.

Неупереджений аналіз процесу реалізації загального (пасивного) виборчого права в УРСР є однією із заповорок не повторення помилок минулого, становлення реального самоуправління народу, що має реалізовуватись в дієвих і оптимальних структурах представницьких органів влади, які б відповідали сучасним формам організації суспільного життя.

Початок осмислення основних проблем щодо предмету дослідження заклала радянська історіографія. Однак уже перші праці на цю тему відчули вплив політичної ситуації, яка за радянської системи була досить неоднозначною та залежала від ідеологічних постулатів правлячого партійно-державного апарату. Зазначені фактори, а також бюрократичні перешкоди доступу до архівних джерел, особливо ідеологічна цензура, яка давалася взнаки на офіційному рівні, зумовили появу стереотипів, що в різних варіантах повторювались потім в історичній та правовій літературі.

До середини 1950-х рр. загальне виборче право висвітлювалось у відповідності з догматичним трактуванням «Короткого курсу історії ВКП(б)». Звідси, головні недоліки в публікаціях, які полягали в надмірному звеличенні ролі трудящих в ході виборчих кампаній, в абсолютизації авторитету партійного апарату під час виборчого процесу [1]. Після того у вивченні досліджуваної проблеми відбулися суттєві зміни позитивного характеру, поступово урізноманітнювалася джерельна

база досліджень, розширювалася наукова проблематика. Проте, і на цьому етапі розвитку історіографії більшість праць радянських істориків і юристів характеризує крайня ідеологічна спрямованість і відсутність об'єктивного аналізу радянського виборчого права. Свідченням цьому є дослідження А. Кіма, характерною ознакою якого був аналіз законодавства СРСР, частково УРСР відносно виборчого права. Хоч монографія відзначалась фактологічним підходом до висвітлення виборів та ідеологічною заангажованістю [2].

Перша спроба переосмислення виборчих кампаній, реалізації пасивного виборчого права присутня у праці О. Гонтаря, яка, на нашу думку, є суперечливою за змістом, поєднує старі і нові методологічні та історіографічні підходи [3]. На особливу увагу заслуговує і дисертація П. Рудика [4]. Автор переосмислює концепцію радянського виборчого права, переглядає деякі традиційні погляди на місце і роль виборів у процесі управління державою. Зокрема дослідник звертає увагу на те, що вся система виборчого права, в тому числі пасивне виборче право, формувалася, згідно інтересів робітничого класу, що забезпечувало його пріоритет на виборах.

На сучасному етапі розвитку історичної та юридичної наук, передусім російські науковці, через призму інституту виборів представницьких органів влади в незначному обсязі розглядають загальне (пасивне, активне) виборче право громадян УРСР [5]. На жаль, в Україні відносно означеної проблеми майже немає робіт, а наявні розглядають лише окремі її аспекти. Це зумовлює мету цієї статті, яка полягає в тому, щоб за допомоги сучасної теоретико-методологічної бази й залучення нових архівних джерел, комплексно проаналізувати процес становлення пасивного виборчого права в УРСР упродовж 1930-х рр.

Однією з фундаментальних частин загального виборчого права є пасивне виборче право – право на обрання кандидатом у депутати до органів державної влади. Протягом 30-х рр. XX ст. в УРСР відбувався процес поступового становлення радянського виборчого законодавства, в тому числі пасивного виборчого права, пошук оптимальних форм представництва депутатів у структурах органів влади, які б забезпечували виконання політичних установок правлячої компартійної еліти.

Становлення пасивного виборчого права в УРСР йшло двома шляхами: рецепція законодавства РСФФР та розробка власних законодавчих актів. Перший шлях був переважаючим. Головною особливістю формування пасивного виборчого права, як і загалом радянської правової системи в УРСР, було те, що воно складалося як однорідне, аналогічне право в більшовицькій Росії. Це була рецепція в її найпростішій формі – пристосування права однієї держави до умов іншої.

Головними джерелами виборчого права, складовою частиною якого було пасивне право, були Конституції УСРР 1919, 1929 рр., Конституція УРСР 1937 р. та різноманітні положення, інструкції про вибори до органів влади, теоретичною базою для яких були загальносоюзні конституції 1924 та 1936 рр., рішення з'їзду ВКП(б) та КП(б)У, постанови ВЦВК СРСР та ВУЦВК УРСР.

Статті Конституцій УСРР 1919, 1929 рр. відображали загальну соціально-політичну ситуацію як в країні, так і в республіці. Згідно конституційного законодавства УСРР, значна частина населення була позбавлена права обиратись до органів влади. Не могли бути обраними особи, які використовували найману працю, з метою отримання прибутків; громадяни, які жили на нетрудові доходи, як-то: відсотки з капіталу, прибутки від підприємств, надходження з майна тощо. На конс-

титуційному рівні в УСРР – приватні торговці, торговельні та комерційні посередники; ченці та духовні служителі церков і релігійних культів; службовці й агенти колишньої поліції, особливого корпусу жандармів і охоронних відділень не мали права обиратись до депутатського корпусу рад усіх рівнів. Крім того, такого права не мали особи, визнані у встановленому порядку душевно хворими, а також громадяни, які знаходились під опікою, засуджені за злочини на термін, встановлений судовим органом.

Право бути обраними до органів влади мали незалежно від статі, віри, раси, національності, осілості громадяни, яким до дня виборів виповнилося 18 років, що «добували засоби до життя виробничою і суспільно-корисною працею, вели хатнє господарство та червоноармійці і червонофлотці». У Конституції УСРР 1929 р. міститься повний перелік громадян, які мали право стати депутатами [6, 131–132]. Таким чином, згідно конституційного законодавства, обиратись депутатами мали лише представники окремих соціальних груп, відносно яких не застосовувались обмеження за статтю, національністю, освітою й віросповіданням. Ці групи об'єднувалися терміном «трудящі».

Реалізуючи пасивне виборче право, намагаючись зберегти за собою пріоритет при визначенні кандидатур на виборні посади та забезпечити більшість при голосуванні, партійно-державний апарат вживав усіх можливих заходів, щоб зіштовхнути на узбіччя політичного життя можливих опонентів, «ворогів народу», використовуючи при цьому різноманітні методи.

Партійними органами у ході виборчих кампаній регулювався склад сільрад, селищних, районних і міських рад. За вказівкою ЦК Компартії УСРР, на засіданнях бюро обкомів, міськкомів КП(б)У давались доручення партійним комітетам на період виборів забезпечити, запланований центральним органом партії, якісний склад депутатів. Це наглядно відображає постанова бюро Дніпропетровського міському Компартії України від 23 вересня 1934 р., яке зобов'язувало заводські та районні партійні комітети, під час виборів депутатів до міських і районних рад, забезпечити у складі обраних рад не менше 50% членів партії, 10–15% комсомольців, 25–30% жінок, 10–15% адміністративно-технічного персоналу, при цьому з усієї кількості депутатів – 75–80% мали бути робітниками-ударниками виробництва [7, 85–86, 114, 173]. Аналогічні постанови були прийняті в інших обкомах і міськкомах КП(б)У.

Запроваджуючи їх в життя, під час виборчих кампаній, міські партійні комітети упорядкували за заданими відсотками списки майбутніх депутатів, які затверджувались партійними фракціями рад, а потім зачитувались на зборах виборців. Якщо в ході виборчої кампанії не забезпечувався, запланований партійним апаратом, відсотковий склад майбутніх депутатів, то, порушуючи Основний Закон, результати виборів, через виборчі комісії, анулювались працівниками партійних комітетів і апаратів обласних і міських виконавчих комітетів. Так, у виборчій кампанії 1934–1935 рр. рішеннями партійного і радянського апаратів були анульовані результати виборів в Дніпропетровській обл. у двох райолах, 37 сільрадах повністю і частково на 196 виборчих дільницях інших сільрад [8]. Наприклад, у Генічеському р-ні Дніпропетровської обл. виборчі збори проводилися 19–23 листопада 1934 р. на 103 виборчих дільницях. Жінок у складі сільрад було обрано лише 18%, тому на 24 виборчих дільницях партійним апаратом результати були анульовані. Перевибори відбулися 24 листопада, внаслідок чого кількість жінок у складі сільрад зросла до, запланованих партапаратом, 25% [9, 28].

У Чубарівському р-ні Дніпропетровської обл. низький відсоток обрання жінок до складу сільрад зумовив анулювання партійним комітетом виборів у Туркменівській, Ново-Роздорській, Балачківській, Власівській, Дорожиліській, Ульяновській, Самойлійській сільрадах. Після переголосування, відсоток жінок у складі сільрад був доведений до, запланованих «згори», 25% [10, 51]. Аналогічна картина спостерігалася у Солонянському р-ні Дніпропетровської обл., де у Широківській, Новопокровській, Олександрійській №1, Військовій, Сурсько-Михайлівській, Наталівській, Привільнянській, Тритузнійській сільрадах відбулося переголосування і запланована кількість жінок ввійшла до складу сільських рад [9, 56].

Постановами бюро Ново-Васильківського, Чубарівського, Новомосковського, Царичанського районних партійних комітетів Дніпропетровського обкому партії, відповідно, на 16, 23, 42, 43 виборчих дільницях було проведене переголосування і якісний відсоток комсомольців і жінок у складі сільрад був доведений до запланованого [9, 63, 66]. Не кращою була картина виборів і в інших районах сільської місцевості Дніпропетровської обл. Таке ж «підганяння» якісного складу комсомольців, жінок, комуністів, до запланованих партійним апаратом відсотків, відбувалося й у районних, міських радах Бердянська, Генічеська, Дніпропетровська, Кривого Рогу, Новомосковська, Олександрії (Запоріжжя) тощо [9, 68–77].

Під час виборчої кампанії 1934 р., у всіх органах влади сільської місцевості на виборчих зборах представники партійних комітетів рекомендували списки кандидатур до нового складу сільських рад, а голосування мало проводитись по кожному кандидату в депутати окремо. Проте, порушуючи закон, голосування на виборчих зборах проводилося за списками кандидатів у Бердянському, Покровському, Олександрівському, Царичанському та інших районах Дніпропетровської обл. [9, 68, 71, 84, 93]. Чимало аналогічних прикладів можна побачити і в інших областях УРСР.

Були й інші порушення законодавства у процесі виборчих кампаній. В ході виборів (1934 р.) до Ново-Сірогозької, Ново-Запорізької, Веселовської сільських рад Дніпропетровської обл. до їх нового складу було обрано більше депутатів, ніж це передбачалося інструкцією про вибори. В ході виборів нового складу Ново-Олександрійської сільради Дніпропетровської обл. була обрана президія, коли, за положенням про вибори, її не мало бути. Відбулися також зриви виборчих зборів у Павлівській, Августинівській, Широчанській, Скелеватській, Мало-Катеринівській сільрадах Запорізького р-ну Дніпропетровської обл. [9, 1–2].

Таким чином, формуючи склад депутатів на власний розсуд, партійно-бюрократичний апарат мав на меті певні політичні цілі. Введення до керівного складу усіх рівнів рад депутатів за соціально-класовими та партійними ознаками, відповідало існуванню тоталітарного режиму, забезпечувало реалізацію його політики на місцях.

Аналіз історичних та юридичних робіт, архівних даних дозволяє зробити висновок, що в ході реалізації загального (пасивного) виборчого права, під час виборчих кампаній 1930-х рр. в УРСР спостерігалася тенденція до концентрації влади в партійних комітетах, за формування депутатського корпусу державних органів управління та допомогою партійних директив. У досліджуваній період йшов процес становлення радянського виборчого законодавства, для якого були характерні нестабільність, пріоритет директив, рішень партійного апарату всіх рівнів над державним законодавст-

вом. Партія, що законодавчо не була державною інституцією, за допомоги партійно-адміністративного апарату, концентрувала в своїх руках всю повноту влади. Виник особливий тип державних органів, де всі важелі керівництва та реальна влада об'єдналися в недержавних структурах. Тому стало можливим перенесення рішень центральних органів партії та їх структурних підрозділів на ґрунт державних і громадських організацій, регулювання під час виборчих кампаній якісного складу депутатського корпусу рад усіх рівнів.

Однією з тенденцій реалізації пасивного виборчого права цього періоду стало позбавлення права бути обраним до складу депутатського корпусу рад представників окремих соціальних груп, відносно яких застосовувались обмеження за національністю, віросповіданням, соціальним складом. Аналіз архівних документів надає можливість оцінювати практику позбавлення виборчих прав як фактичну розправу з опозицією і засіб утримання громадян у покорі, оскільки включала обмеження багатьох сторін життєдіяльності громадян, що супроводжувалося грубими порушеннями. В умовах формування тоталітарного режиму, позбавлення пасивного та виборчого права виступало як різновид політичних репресій.

Дослідникам слід провести значну роботу, щоб об'єктивно, повно і правдиво розкрити означену проблему. Необхідно дослідити й охарактеризувати вплив партійних інститутів на формування виборчо-правових норм, проаналізувати їхню реалізацію та зміни під час виборчих кампаній, залежно від конкретної політичної ситуації. На нашу думку, потребою часу є підготовка комплексного наукового дослідження відносно як загального (пасивного і активного) виборчого права, так і виборчої системи та інституту виборів досліджуваного періоду. Вивчення цієї складної взаємодетермінованої системи з усіма її правовими аспектами, своєрідностями, суперечностями, стратегіями та технологіями – нагальна потреба, продиктована логікою вдосконалення інституту виборів і розвитку демократії у сучасній Україні.

1. Броун М., Рівлін Л. *Виборчі права громадян*. – Х., 1930; Василенко М.В. *Досвід перевиборів та чергові завдання рад*. – Х., 1930; Вейблит И.Д. *Досрочные выборы в сельсоветы // Советское строительство*. – 1930. – № 3; Зайцев П.И. *Закон о лишении избирательных прав и нарушение его на практике // Советское строительство*. – 1930. – № 5; Лазовиер И.В. *Перевыборы советов и революционная законность*. – М., 1934.
2. Гусев К., Дробизhev В. *Рабочий класс в управлении государством (1926–1937 гг.)*. – М., 1968; Лепешкин А.И. *Местные органы власти Советского государства (1921–1936 гг.)*. – М., 1957; Кукушкин Ю.С. *Сельсоветы и классовая борьба в деревне (1921–1932 гг.)*. – М., 1968; Смирнова В.В. *Зарождение советского избирательного права. 1917–1925 гг.: Дисс. ... канд. юр. наук*. – М., 1973; Терлецький В.М. *Ради депутатів трудящих УРСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.)*. – К., 1966; Ким А.И. *Советское избирательное право*. – М., 1965.
3. Гонтар А.В. *Городские советы Украины: История становления и развития (20–30-е годы)*. – К.; Одесса, 1989.
4. Рудик П.Л. *История советского избирательного права (1917–1936 гг.)*. – М., 1991.
5. Воробьева В.Ю. *Институт выборов представительных органов власти в России XX – начало XX вв. (историко-правовой аспект): Дисс. ... канд. юр. наук*. – СПб., 2004; *Очерки по истории выборов и избирательного права / Под ред. Ю. Веденева и Н. Богодаровой*. – Калуга, 2002; Геворкян В.В. *Развитие института выборов в России: конституционно-правовое исследование: Дисс. ... канд. юр. наук*. – М, 2011.
6. Конституція УСРР // Слісаренко А.Г., Томенко М.В. *Історія Української Конституції*. – К., 1993; Консти-

туція УСРР. – Х., 1929.

7. *Держархів Дніпропетровської обл. (далі – ДАДО)*. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 1136.
8. *Підраховано автором за доповідними записками партійно-державного апарату Дніпропетровської обл. (ДАДО)*. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 1155).
9. *ДАДО*. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 1155.

Moskalenko V.G. The history of the passive electoral law establishment. On the base of documentary materials the significant tendencies of the passive electoral law in the USSR are analyzed and generalized in the article considering the context of the soviet legislation realization.

Key words: institution of election, electoral law, electoral system, legislation, election

О. П. Білоус

ПОЧАТОК БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПЕРШІ РЕЙДИ СУМСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО З'ЄДНАННЯ В 1941–1942 рр.

Здійснено спробу наукового дослідження бойової діяльності Сумського партизанського з'єднання в перший рік його діяльності. Висвітлено головні вектори партизанської боротьби, проаналізовано їхню роль у посиленні нацистського терору проти місцевого населення в Північно-Східній Україні.

Ключові слова: Північно-Східна Україна, Сумщина, радянський партизанський рух, Сумське партизанське з'єднання, Путивльський партизанський загін

Невід'ємною частиною дослідження життєдіяльності партизанського загону є вивчення його бойового шляху. Всеохопний аналіз боротьби з противником дає змогу оцінити роль партизанської одиниці, визначити пріоритети в тактиці та стратегії ведення війни. Одним із таких формувань, що впливало на життя всього радянського руху Опору на території українського та білоруського Полісся стало Сумське партизанське з'єднання (Путивльський партизанський загін). Це з'єднання завжди привертало до себе увагу з боку дослідників. До історії діяльності партизанів-ковпаківців звертали-ся як представники радянського руху Опору [1–4], так і радянські [5–7], і українські [8–9] історики, гідно оцінюючи їхнє значення у «малій війні» на території Брянщини, Сіверщини та Полісся. Історіографічну базу відносно з'єднання доповнює також істотний джерельний пласт: накази, довідки, донесення, звіти про бойову та диверсійну діяльність, які зосереджені у центральних архівах України. На нашу думку, їх суттєво доповнює унікальна документальна колекція фондозбірні Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.».

Бойова діяльність Сумського партизанського з'єднання (Путивльського об'єднаного партизанського загону) почалася відразу з його створенням. Незважаючи на обмежену кількість особового складу на початковому етапі війни (на 6 вересня 1941 р. загін нараховував лише 35 осіб [10, 1], на 20 вересня – 42 [11, 1]), формування було досить дієвою військовою одиницею. 22 вересня 1941 р. командир загону С. Ковпак підписав наказ № 1, згідно з яким, партизанський загін поділено на дві оперативні групи – відділення розвідників та мінерів [11, 1]. Значення наказу в існуванні нової бойової одиниці мало неімовірно вагоме значення. Путивльський загін уже з перших днів діяльності перетворився на чітко організовану бойову одиницю. Підтвердженням цього є щоденникові записи самого командира: «Спочатку, до нашого виходу в ліс, передбачалося діяти невеликими групами, але почалася боротьба – і ми побачили, що гітлерівці скрізь розставляють гарнізони, для боротьби з якими потрібні великі сили» [2, 42].